

UTRECHTSE PIJPEN EN EEN 19E-EEUWSE PIJPEKOPPENVERZAMELAAR

door Piet Smiesing

Inleiding

In het tijdschrift 'Oud Utrecht' van sept./okt. 1994 verscheen een opmerkelijk artikel waarin verslag wordt gedaan van een pijpenvondst in de Utrechtse Lange Nieuwstraat. Bij een officiële opgraving van de gemeentelijke archeologische dienst werden in het voorjaar 1994 in een kull een dertigtal pijpekoppen aangetroffen.

Mijn aandacht werd vooral getrokken door de volgende passage: *"Naast vooral klassiek onversierde laat 18e eeuwse witaarden pijpekopjes van Goudse maar ook Utrechtse oorsprong, bevinden zich in de kleine collectie ook meer kunstzinnig vormgegeven exemplaren, eerste helft 19e eeuws."* De auteur gebruikt hier bewust het woord "collectie" want in een volgende alinea komt hij met de veronderstelling: *"Uit de vondstomstandigheden - de kopjes lagen dicht bij elkaar en er werd slechts één stukje steel gevonden - rijst het vermoeden dat het hier wel eens om het bezit van een 19e eeuwse verzamelaar van pijpekopjes zou kunnen gaan. Zo ja, dan viel zijn bescheiden collectie misschien wel eens in zijn geheel aan een opwelling van opruimlust ten prooi."*

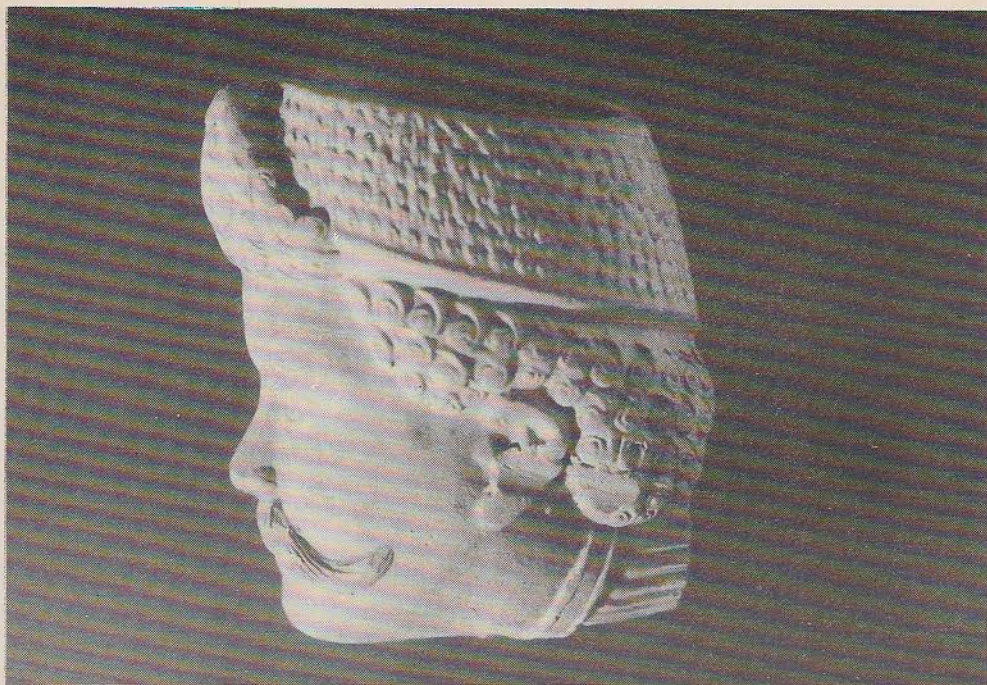
Toen moest ik deze bodemvondsten zien. Twee vliegen in één klap! Utrechtse pijpen uit een collectie van een Utrechtse pijpekoppenverzamelaar uit de vorige eeuw.

In het depot van de gemeentelijke archeologische dienst kreeg ik van de auteur Tjeerd Pot het bewuste zakje pijpekoppen aangereikt. Na de opmerking dat het pijpekoppen uit de tweede helft van de 19e eeuw waren, gaf hij toe dat hij de pijpenvondst niet gedegen had onderzocht. Hij beoogde slechts met vlotte stukjes in de vaste rubriek "Vondsten" archeologische vondsten onder de aandacht van de leden van "Oud Utrecht" te brengen.

De pijpekoppen

De pijpenvondst bestaat uit 23 pijpekoppen, nl. 8 gouwenaars, 2 platpunten, 5 hielloze koppen, 2 'figurale' pijpekoppen (zie foto's), 5 porseleinen pijpekoppen en 1 gegoten pijpekop.

Alle gouwenaars (type: de bekende ovoïde koppen en lange stelen) zijn gemerkt op de hiel. Vier zijn gestempeld met het merk *de gekroonde EP*, de andere koppen dragen de *gekroonde* merken 30, 89, 86 en 94. Vijf koppen hebben als kwaliteitsaanduiding op beide zijden van de hiel het bijmerk het Goudse wapentje, zonder toevoeging van S voor de mindere soort! De andere exemplaren hebben één bijmerk. De kophoogte varieert

Boven foto 1: gezichtspijp

Onder foto 2: het rustende jagertje

van 48 tot 54 mm.

De platpunten of isabé (Duco, pag. 59, afb. 192) dragen het stempel de *gekroonde 93* op de voorzijde van de kop en hebben een schelpvormig versieringsmotief op de gebogen steel. Zij behoren evenals de volgende typen tot de korte pijpen.

De rondbodems zijn alle verschillend, één heeft een langwerpige kop, 2 hebben overlans zes ribbels, afgewisseld met zes rijen stippen. Op één van deze twee zijn vaag stippen van gele glazuur zichtbaar. De laatste rondbodem is heel bijzonder en heeft een gebogen steel, terwijl de kop naar de roker toe helt. Dit model heeft de typische benaming 'mosterdlepel' gekregen (Duco, pag. 62, afb. 212 en 213). Het bijzondere aan deze kop is het feit, dat het hier om een geglazuurd misbaksel gaat. Toch een late pijpenproductie in Utrecht? De misvorming kan natuurlijk ook zijn veroorzaakt, doordat de pijp na breuk in een vuur (kachel) is gegooid.

De volgende pijpekop behoort tot het model dat de opmerkelijke benaming 'polkapijp' gekregen heeft (Duco, pag. 60, afb. 198). De lange trompetvormige kop ligt in het verlengde van de steel en heeft een verdikking tussen de kop en de overgang naar de steel. Links op de bolvormige verdikking vinden we in een parelkrans het merk de *gekroonde 66* en links de fraaie afbeelding van het Goudse wapen tussen twee klimmende leeuwen.

De twee 'versierde' pijpekopjes zien we op de foto's: een 'rustend jagertje' tegen een lange geribbelde ketel met laksporen, en een pijpje met een besnord mannekopje met krullen en hoofddeksel.

Dan resten nog drie hele porseleinen pijpekoppen en twee fragmenten van dergelijke koppen. Een heeft een minder gangbaar model: een kop waar de steel zich recht onder de bodem bevindt en rechtstandig in het vochtreservoir (vochtzak) wordt gestoken. De beschilderde afbeelding is net als bij de andere exemplaren door het lange verblijf in de grond verwaagd. Dan twee hiellose koppen, die zonder waterzak rechtstreeks in een steel gestoken werden; de ene geheel diepblauw en de andere tweekleurig, nl. een witte kop met een donkerbruine bodem. Simpele koppen die je niet zult aantreffen in het boek van Walter Morgenroth, dat alleen topstukken bevat. De hoogte, 51 mm, haalt het niet bij het fragment van de porseleinen kop met een hoogte van bijna 10 cm.

Dan rest ons nog een gegoten geglazuurde pijpekop van 48 mm hoog, waarvan de steel ontbreekt. Mogelijk hebben we hier te doen met een produkt van de gebr. Bordollo, die na 1838 actief waren.

Conclusie

Aangezien na 1840 de aanduiding S voor de mindere soort pijpen niet meer op de zijkanten van de hiel boven de Goudse wapens werden aangebracht, mogen we veronderstellen dat de pijpen na 1840 zijn geprodu-

ceerd (Duco, pag. 79). Ook de isabé, de polkapijp en de mosterdlepel zijn modellen die pas na 1840 zijn ontstaan. Alle merken staan een datering toe tot in het derde kwart van de 19e eeuw. Het merk de *gecroonde 66* op de polkapijp staat nog een scherpere datering toe. Dit merk werd tot en met 1850 door de Goudse fabrikante de wed. P. Sibbes op de pijp gezet (Van der Meulen, pag. 67).

Ook de figurale pijp deed in het begin van de tweede helft van de 19e eeuw zijn intrede. De gezichtspijp, een besnorde kop met krullen waarop een geschulpt hoofddeksel is geplaatst, werd, gezien de naden over het gezicht en achterhoofd, in een tweedelige vorm gemaakt. De pijp met de rustende jager en een kopopening van slechts 12,5 mm was bestemd voor sigaren.

Het roken van sigaren en sigaretten werd op den duur de pijpenindustrie noodlottig. De Utrechtse pijpenindustrie was toen al een halve eeuw ter ziele. De pijpenvondst kan nu tussen 1840 en 1850 gedateerd worden.

Echter voor de lezers van 'Oud Utrecht' zal het weinig uitmaken, of de datering van de vondst juist is en of er in de 19e eeuw pijpekoppenverzamelaars waren. De rubriek 'Vondsten' waarin op een onderhoudende manier artikelen als "Drie vingerhoedjes", "Het zoveelste Christuskindje" verschenen, of dat handelt over briefjes van timmerlieden die vroeger zijn achtergelaten in oude panden, is echter een verfrissend stukje proza tussen de oerdegelijke artikelen van het blad. Alleen een hedendaagse verzamelaar met wat kennis van de toenmalige Utrechtse pijpenmakerij en de beschikking over pijpelogische naslagwerken, vond dat hij, na serieuze bestudering van de pijpenvondst, dit even recht moest zetten.

Geraadpleegde literatuur

Tjeerd T. Pot, *Van een verzamelaar?*, Rubriek Vondsten, 'Oud Utrecht' 67e jaarg. nr. 5, sept./okt. 1994.

D.H. Duco, *De Nederlandse kleipijp, Handboek voor het dateren en determineren*. Leiden 1987.

J. van der Meulen, *De "gecroonde roos" en andere pijpenmakersmerken van Gouda*, Een vernieuwde en uitgebreide inventarisatie voor het determineren van Goudse pijpen. Leiden 1994.

Walter Morgenroth, *Tabakpfeifen sammeln. Kunstwerke in Porzellan. Ein Beitrag zur Geschichte des Rauchens*. München 1989.

Foto's

De foto's zijn van Tj. T. Pot.

Foto 1: deze gezichtspijp vinden we ook in catalogus no. 6 van de fabrikant P. Goedewaagen & Zoon uit Gouda uit het begin van onze eeuw op pag. 17 in de serie shagpijpen met vormnummer 311.

Foto 2: sigarepijpje met het rustende jagertje, maten: h. 41, b. 17, binnendiameter kop 12,5 mm.